

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Розглядаються темпоральні аспекти релігії на матеріалі Старого і Нового заповітів, тобто взаємозв'язок часового й вічного, лінійності і циклічності в релігійному часі, який виявляє ієрархічну структуру і є формою прояву і вирішення протиріч у релігійній свідомості, встановлена залежність релігійного (духовного) сенсу від тривалості часових періодів.

Ключові слова: *темпоральність, часове, вічне, лінійність, циклічність.*

Рассматриваются темпоральные аспекты религии на материале Ветхого и Нового заветов, то есть взаимосвязь временного и вечного, линейности и цикличности в религиозном времени, которое обнаруживает иерархическую структуру и является формой проявления и разрешения противоречий в религиозном сознании, установлена зависимость религиозного (духовного) смысла от длительности временных периодов.

Ключевые слова: *темпоральность, временное, вечное, линейность, цикличность.*

The temporal aspects of religion are examined on material of the Old and New testament, that interrelation temporal and eternal, to linearness and cyclicity in religious time which finds out a hierarchical structure and is the form of revelation and resolution of contradictions in religious consciousness and the dependence of religious (spiritual) sense t on duration of temporal periods.

Key words: *temporality, temporal, eternal, linearness, cyclicity.*

Релігія як найтрадиційніша і найвіддаленіша від реальності частина культури в сучасних умовах також долучена до вирішення проблем суспільства і його розвитку. Все це зумовлює актуальність дослідження взаємозв'язку часового і вічного, специфіки і форм часу в релігійній свідомості.

Розглядаючи специфіку часу в християнській свідомості, необхідно відзначити, що вона не зводиться до лінійності, неповторності, як вважають деякі автори [1, с. 270]. Тут віддалення часу від вічності, яка набуває абсолютного характеру, не є його віддаленням від простору, тобто богів роду, крові, нації, за виразом П. Тілліха [2, с.105], які пов'язані з природно-циклічним часом. Тому, метою роботи є виявлення специфіки християнської темпоральності через дослідження лінійності, циклічності, як форм часу, що відображають специфіку християнсько-іудейської традиції. Циклічність часу і астральний фаталізм Сходу тут набувають релігійного сенсу і немов роздвоюються на божественний рівень («что было то и будет», «Бог воззовет прошедшее» — Эккл. 3) і земний: людина і все земне повертаються туди, звідки і вийшли, («ибо прах ты и в прах возвратишься» — Бытие. 3)

[3]. Абсолютна повторюваність («круги своя») стосується переважно земного існування людини і природних циклів, а небесні світила, як створення Бога, слугують лише зазначенням часів і знамень віку. Нестікнення повторюваність, як земна форма вічності, пов'язана не зі стражданнями, як в античній міфології, а із «суетой сует» і «томлінням духа». Основою небесного часу є великий цикл, що охоплює весь універсум простору-часу, в якому повторюваність пов'язана тільки зі збігом початку і кінця, символічних моментів альфи і омеги, а також із загальними архетипічними образами і сюжетами:

- збіг початку і завершення в образах Раю і Небесного Єрусалима;
- повторюваний негативний сюжет покарання, кари і лиха людини в образах всесвітнього Потопу, Содому і Гомори, падіння Ізраїлю, Єрусалима, нарешті, картин Апокаліпсиса;
- повторюваний сюжет про народження і чудовий порятунок дитини для виконання божественної місії, а також ідея прирештя Месії;
- повторюваний сюжет про братовбивство (Каїн і Авель) і його неприпустимість (Ісав і Іаков, Йосип і його брати).

Варто відзначити, що початкові архетипи значно видозмінюються й еволюціонують разом з історичним процесом. Тому повторюваність у цьому разі має відносносимволічну спрямованість і відбувається в контексті релігійного (небесного), а не реального хронологічного часу. Це стосується відмінності між близькими образами Раю і Небесного Єрусалима як між «прасимволами» [вираз О. Шпенглера — 4] або початковим образом та ідеалом (метою) в цьому архетипі. Еволюція прасимвола покарання Бога від Вигнання з Раю до Страшного Суду відбувається в напрямі вибіркості його «застосування» на основі поділу земного і небесного, а також і посилення покарання відповідно до зростання гріховності світу. Ідея месіанства змінюється від порятунку єврейського народу до порятунку людства в Новому Заповіті. Нарешті, прасимвол братовбивці (насильства) еволюціонує від його неприпустимості до заборони будь-якого насильства. Всі ці еволюційні зміни додають релігійному часу лінійного руху в єдиному напрямі зростання свідомості в міру втілення релігійних ідеалів, де повторення виконують роль ступенів-етапів цього сходження. Час у Біблії, значною мірою підпорядкований логіці дозрівання для врожаю-виконання у формі покарання або нагороди, або проростання зерна як відродження, перетворення через загибель у Новому Заповіті. Повторюваність є зовнішньоформальною, а сутність незмінна і наявна в спрямованості внутрішнього розвитку.

Подолання простору реальності за допомогою часу як внутрішнього виміру свідомості яскраво виражене в біблійній премудрості, яка спрямована на обґрунтування віри знанням, перш за все, духовної сутності часу, що позбавляє людину астрального й іншого фаталізму. Це знання сприяє сприйняттю буття як послідовного плину подій, кожна з яких є результатом попередньої, виявляє її сутність, як плід є проявом рослини. Розуміння цієї послідовності людиною

пов'язане з відповідністю її дій певному часу («всему свое время» — Еккл. 3). Збагнення волі Бога невіддільне від часу і зводиться, перш за все, до знання минулого і майбутнього як початку і кінця, в яких містяться суть усього, що відбувається. Причому, завершення (майбутнє) важливіше початку, оскільки в ньому міститься повнота часу і божественного прояву, що так само підсилює лінійний характер руху часу. Звідси — перевага майбутнього над сьогоденням і минулим (заповітом): «конец дела лучше его начала» [Еккл. 7- 3]. Збагнення часу відбувається через повторення, сакральність ритуалів і свят, а також вказівки планет. Циклічна повторюваність часу пов'язана із джерелами і збереженням сакральності акту творіння, як символічного еднання світу з Богом, яке виявляється в поточному бутті у відповідний час (7-й день, 50-й 70-й рік та ін.). Неповторність, як ознака лінійного часу, пов'язана з рухом до мети, ідеалу, що повинні здійснитися в майбутньому і виявляються в індивідуалізації персоналій, моментів, подій розвитку, в якому навіть повторювані моменти змінюють свій характер і виявляють загальну спрямованість. У цілому, циклічність як природно-космічне явище, є наймасштабніша, найуніверсальніша характеристика часу. Навпаки, лінійність як соціально-історична його характеристика, безпосередньо пов'язана з окремими епохами, періодами або цивілізаціями. Тобто, розрізняючись в масштабах і сферах дії, ці дві форми часу є різними характеристиками одного процесу.

Час Старого Заповіту складається з «віків», які всі разом утворюють картину піднесення і занепаду, залежно від ставлення людей до релігії, життєвості їх віри, тобто він структурується і як міфологічний час: від першого золотого віку до залізного. Цей занепад розглядається як закономірний, але не остаточний період, за яким має відбутися новий підйом. Час розкидання і збирання каменів у цьому аспекті означає виділення періодів кількісного зростання суб'єктів віри і нової якості, поглиблення віри. Недосяжність мети-ідеалу зумовлена переважанням ознак стану занепаду: прискорення часу (дозрівання), скорочення життя людини, збільшення зла і насильства у світі (Ездри 3.6), оскільки «век разделен на двенадцать частей и девять частей его и половина десятой уже прошлы» (Ездры 3.14). Тут поділ часу на віки вимірюється поколіннями родоводу: від Аврама до Ісава — перший вік, коли люди зберігали віру, як скарб, від Іакова до майбутнього Вищого суду («грядущей ночи») — нинішній вік; циклічний час уподібнюється природному і його переважання зумовлене залежністю людини від земного часу дійсності.

Навпаки, в Новому Заповіті, пронизаному настроєм очікування майбутнього, яке лякає як покарання і, разом з тим, приваблює як порятунку, переважає лінійний час. Тут у центрі уваги люди, що свідомо вибрали майбутнє і віру як «на початку часів», але відкинуте сьогодення, що несе з собою всі ознаки занепаду і кінця віку, саме ніби втручається в плин подій і відновлює свою владу над часом як трагедія Голгофи. В результаті відновлення плину часів майбутнє стає ще трагічнішим і апокаліптичність євангельська перевершує

старозаповітну. При цьому корегується і мета (ідеал), що означає початок нового (3-го) віку — це Порятуюнок як універсальний духовний символ, що відповідає переходу до другого періоду збирання каменів. Водночас, Старий і Новий Заповіти належать до одного віку, оскільки останній припадає на його завершення як дві з половиною частини, що залишилися. Об'єктивно, з виникненням християнства все ж таки починається новий вік, оскільки це відбувається на новому просторі європейської культури. Визначити точну хронологію зміни віків складно, оскільки біблійний час має, переважно, символічне значення, як і співвідношення між небесним і земним часом («один день Господа как тысяча» — ап. Петр 2-е Посл. 3). Сакральний час має тривалість, яка не є хронологічною, і її числення піддається, по суті, табуванню, оскільки наближає його до земного. Знання термінів цього часу є сокровенним, що підкреслює незбагненність божественної волі. Іншими словами, небесне може мати відповідність із земним часом, але не може вимірюватися й оцінюватися ним, як і духовні процеси не вимірюються зовнішньою тривалістю. Проте в деяких розділах допускається їх зближення: наприклад, тисячолітнє ув'язнення дракона-змія, стародавнього спокусника, в Апокаліпсисі цілком відповідає тисячолітньому пануванню християнської (католицької) церкви в епоху середньовіччя, а відоме число звіра 666, незважаючи на його символічність (триразова неповнота людини без Бога), називається числом людським і доступним для розуміння (Апок. 13). Реальний час тут наявний тільки в сакральній формі свят, ритуалів і в термінах, сумірних з існуванням людини (7, 40 дн.), а небесний час виражається символічними цифрами (3, 7, 12, 70, 1000, 144 тис.).

У цілому, час в Біблії прискорюється і стає надзвичайно інтенсивним та цілеспрямованим у завершальній стадії. Тут повторюваність сюжетів, образів тільки підкреслює їх відмінність від попередніх і наближення до мети. Так, друга поява білого коня з вершником символізує початок нового століття, а картини боротьби і перемоги над злом подані не у формі його старозаповітного знищення, а як повалення або ув'язнення. Таким чином, стверджується думка про те, що зло, позбавлене можливості спокушати, одурювати, виявляється безсилим, і людина, звільнена від його впливу, неминуче повертається до істини, що можна визначити як моральне вирішення протиріч. Крім того, ця інтенсифікація часу є безпосереднім проявом божественної волі та її втручанням у плин подій на прикладі рішення скоротити три роки влади Антихриста, яке описане в апокрифічному Апокаліпсисі Іоанна Богослова: «и сделал я три года как три месяца, а три месяца как три недели, а три недели как три дня, три часа как три мгновения» [5, с. 266] Тут божественне, стискуючи тривалість, послідовність часу, відкривається не у вічному, а в миті, яка, подібно до дива, містичним чином наближає майбутнє.

Зміст часу в релігійній свідомості визначається також тривалістю його періодів. Розглянемо, якого сенсу набувають у біблійному часі різні його проміжки. Цей час можна структурувати таким чином:

1. Найкоротший період, відповідний моменту, миті:

- «мгновенна радість лицемера, кратковременно веселие беззаботных» (Иов. 20);
- «в одно мгновение погублено все драгоценное поколение» (Премудр. Солом. 18);
- «внезапно придет горе» (Исайя. 46);
- «придет день господень как тать ночью» (2 посл. ап. Петра.3);
- «...внезапно в один день придет к тебе ...потеря детей и вдовство» (Исайя. 47).

Миті набувають, переважно, негативного сенсу, пов'язаного з людською слабкістю, гріховністю, тому божественне тут виявляється як покарання.

2. Малий час з невеликою обмеженою тривалістю:

- «через малое время дано помилование» (Ездра. 1);
- «малое время потрудится в возделывании земли и скоро будет есть плоды ее» (Сирах. 6);
- «малое время порадовались при свете его» (т.е. Иоанна Крестителя — Ев. от Иоанна. 5);
- «на малое время освобожден дьявол после заточения» (Апок. 20);
- «достигнув совершенства в короткое время, он исполнил долгие лета» (Премудр.Сол. 4);
- «на малое время оставил Господь Израиль, чтобы воспринять его с милостью» (Ис. 54);
- «короткое время владел им (т.е. наследием) народ святыни твоей» (Исайя 63);
- «на один час примет власть десяти царей вместе со зверем после разрушения блудницы-города» (Апок. 17).

Малий час набуває сенсу як обмеження, покарання і страждання або, навпаки, проявів сил зла. Він може бути недостатнім для життя людини, але достатнім для набуття мудрості. У короткочасності поєднуються очікування людини і можлива благодать Бога.

3. Великий час — періоди, впродовж яких триває життя одного або багатьох поколінь:

- скорочення тривалості життя людини від Адама (930 р.) до звичайних термінів;
- «Бог создал человека по образу вечного бытия своего» (Премудр. Сол. 2);
- «пред очами твоими тысяча лет как день вчерашний» (Псалтырь. 89);
- «тысяча лет даны для окончательного разделения добра и зла» (Апок. 20);
- 70 років — час вавилонського полонення, а також покаяння і служіння Богов;
- 50-рік віддають Богові, прощають усі гріхи.

Велика тривалість часу означає зближення із сакральним і можливість збачення божественної волі; це час усвідомлення розділення земного і небесного, закінчення колишнього і початку нового віку,

скорочення тривалості означає зростання можливості покарання і є ознакою завершення віку, а його збільшення є свідченням милості Бога.

4. Вічність, нескінченний час:

- «...свет немеркнувший воссияет на вечное время» (Ездры 3.2);
- « что пользы нам, если нам обещано бессмертное время, а мы делали смертные дела» (Ездры 3.7);
- «вечно пребудет слово Бога», «завет вечный» (Исайя 51, 55);
- «...и положу на вас поношение и бесславие вечное» (Иеремия 23);
- «вечно все, что делает Бог» (Еккл.3);
- «во веки живут праведники» (Премудр. Сол.5);
- «Бог создал человека для нетления» (Премудр.Сол.5).

Вічність — головна ознака Бога і свідчення його могутності, міра її наявності в людині є мірою близькості до істини, вищою нагородою праведникам і покаранням грішникам.

У християнській свідомості посилення часової орієнтації завдяки простору приводить до абсолютизації часової послідовності, коли подальше (явище, покоління) виявляється завжди важливішим та істотнішим за попереднє. Збагнення Бога багато в чому зводиться до пізнання часу, який усе більше орієнтує свідомість на майбутнє, оскільки минуле виявляється дискредитованим, нескінченною послідовністю гріхів, беззаконня людини і подальших покарань. Це майбутнє містить апокаліптичні картини, «прийдешню ніч», за якою настане ранок «нового віку» як символ духовного оновлення світу. У християнській свідомості образ майбутнього заперечує не тільки минуле, але і багато в чому сьогодення: «Зачем не принял ты будущее, а принял настоящее» (Ездры 3.7.). Сьогодення не може бути прийняте цілком, а потребує вибору того шляху, який веде до істини. Звідси особлива роль знання про майбутнє і тісний зв'язок пророчої теми з есхатологічною і апокаліптичною проблематикою в релігії і культурі. Орієнтація релігійної свідомості в християнсько-іудейській традиції стає, переважно, футуристичною, при цьому майбутнє є не самоціллю, а формою втілення ідеалу, який містить духовні досягнення минулих віків.

У результаті початкова суперечність між людиною і Богом на початку біблійного часу, починаючи від гріхопадіння, поширюється на всю сферу існування людини у формі суперечностей небесного і земного, духовного і матеріального як внутрішніх суперечностей і, нарешті, виявляється в конфлікті минулого (сьогодення) і майбутнього, який повинен вирішитися зміною епох (епох). Повним вирішенням протиріч має стати відновлення єдності початку і кінця часів, «реабілітація» минулого на основі євангельської любові, всепрощення. Проте, незважаючи на подолання основних носіїв і символів зла, воно залишається в душах і викликає необхідність Вищого Суду вже в новому віці. В результаті суперечності відтворюються в моральній формі, оскільки супротивниками є тільки порушники заповідей: ідолопоклонники, перелюбники, чародії, насильники (сучасні форми

девіантної поведінки), тобто перебувають, переважно, усередині релігійної свідомості і, тому їх можна подолати лише морально-духовними засобами.

Таким чином, аналіз релігійного часу виявляє його, переважно, вертикальну структуру. В її нижній частині, в найменших періодах, переважають земний людський час і тема гріховності, слабкості, покарання, а у верхній частині з найтривалішими періодами і вічного — тема нагороди, а також мудрості, праведності й вічної пам'яті. Релігійний час є лінійно-циклічним та, відображаючи весь універсум буття, дійсно виявляє цілу систему суперечностей, які є джерелом пізнання і розвитку. Отже, темпоральність — перспективний напрям дослідження релігійної (християнської) свідомості.

Список літератури

1. Аверинцев С. Порядок космоса и порядок истории в мировоззрении раннего средневековья / С. Аверинцев // *Античность и Византия.*: сб. — М.: Наука, 1975. — 415 с.
2. Тиллих П. Систематическая теология / П. Тиллих. — СПб.: Универ. книга, 2000. — 462 с.
3. Библия. Книги священного писания ветхого и нового завета. — М.: 1991–1008 с.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерк морфологии мировой истории / О. Шпенглер. — М.: Мысль, 1993. — Т.1. — 663 с.
5. Апокрифические апокалипсисы. — СПб: Азбука, 2001. — 192 с.

Надійшла до редколегії 10.06.2011 р.